

НЕСТАНДАРТНІ ПЕРФОРМАТИВНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЗАБОРОНИ ТА ЇХ СЕМАНТИЧНІ Й МОДАЛЬНІ ВІДПОВІДНИКИ

Рябокін Н. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права
Монастирська вул., 6, Полтава, Україна
orcid.org/0000-0001-5950-8798
nwerbowa161@gmail.com*

Ключові слова: мовленнєвий акт заборони, заборона-застереження, заборона-вказівка, заборона-інструкція.

У цій науковій розвідці йде мова про мовленнєвий акт заборони та його реалізацію в мовленні. Було з'ясовано, що заборона – це самостійний семантичний тип спонукання, який реалізується в мовленнєвій діяльності різнорівневими мовленнєвими засобами, згрупованими на прагматичній основі з урахуванням функцій, які вони виконують. Було визначено, що до нестандартних перформативних висловлювань заборони належать конструкції п'яти семантичних груп. Було проаналізовано індикатори заборони двох груп: семантичні відповідники стандартних перформативів та модально-семантичні відповідники стандартних перформативів. До нестандартних перформативних уживань мовленнєвих актів заборони належать конструкції заборонено; забороняється; не дозволю (-имо); не дозволено; не дозволяється. Граматичну основу цих висловлювань становлять дієслова забороняти, не дозволяти в першій особі однини чи множини майбутнього часу або в безособовій формі на -ся, -но, які вживаються як заборона на прохання про дозвіл. До першої групи нестандартних перформативних висловлювань заборони належать семантичні відповідники стандартних перформативів, які є індикаторами «заборони-застереження», «заборони-вказівки» (короткі та стислі за змістом) і «заборони-інструкції» (місткі та поширені). Було визначено, що модально-семантичні відповідники в мовленнєвих актах заборони представлені двома групами: 1) неможливості; 2) неповинності. Заборона неможливості в усному та письмовому мовленні репрезентовані словами категорії стану можна з часткою не в препозиції, сміти, треба з семантикою повинності в заперечній формі (з часткою не), які можуть уживатися для заборони думки, погляду чи дії, про яку говориться у висловлюванні-стимулі. Причини та передумови тих або інших модальних відтінків у конструкціях заборони прочитуються та тлумачаться з контексту їх уживання.

NON-STANDARD PERFORMATIVE EXPRESSIONS OF THE PROHIBITION AND THEIR SEMANTIC AND MODAL CORRESPONDENTS

Ryabokin N. O.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Translation and Foreign Languages
Poltava Institute of Economics and Law
Monastyrська str., 6, Poltava, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5950-8798
nwerbowa161@gmail.com*

Key words: *speech act of prohibition, prohibition-warning, prohibition-instruction, prohibition-instruction.*

This research paper deals with the speech act of prohibition and its realization in speech. It has been found that prohibition is an independent semantic type of inducement, which is realized in speech activity by multilevel linguistic means grouped on a pragmatic basis, taking into account the functions they perform. It has been determined that non-standard performative expressions of prohibition include constructions of five semantic groups. The prohibition indicators of two groups were analyzed: semantic equivalents of standard performatives and modal-semantic equivalents of standard performatives. The non-standard performative uses of the speech acts of prohibition include the constructions forbidden; forbidden; will not allow; not allowed; not permitted. The grammatical basis of these expressions is the verbs forbid, not to allow in the first person singular or plural future tense or in the impersonal form of -ся, -но, which are used as a prohibition on a request for permission. The first group of non-standard performative expressions of prohibition includes semantic equivalents of standard performatives, which are indicators of "prohibition-warning", "prohibition-instruction" (short and concise in content) and "prohibition-instruction" (capacious and widespread). It has been determined that modal-semantic correspondences in speech acts of prohibition are represented by two groups: 1) impossibility; 2) wrongdoing. The prohibition of impossibility in oral and written speech is represented by the words of the category of state can with the particle not in the preposition, should, must with the semantics of guilt in the negative form (with the particle not), which can be used to prohibit the thought, view or action referred to in the stimulus statement. The reasons and prerequisites for certain modal shades in prohibition constructions are read and interpreted from the context of their use.

Мовець у процесі мовлення так чи інакше постає перед вибором позитивного чи негативного реагування, певної дії та протидії, бо його комунікативні настанови можуть збігатися або не збігатися з настановами іншого учасника комунікації. Зазначене вище й привернуло нашу увагу до вивчення способів мовленнєвої реалізації та мовної індикації висловлювань негативної реакції – *заборони* на матеріалі української мови. Метою нашої наукової розвідки є дослідження особливостей вираження у мовленні нестандартних перформативних висловлювань *заборони*. Завданнями статті є з'ясування змісту поняття мовленнєвий акт *заборони*, аналіз конструкцій нестандартних перформативних висловлювань *заборони* та опис їх типових індикаторів.

Об'єктом дослідження є висловлювання *заборони*, а предметом – нестандартні перформативні висловлювання *заборони* та їх семантичні й модальні відповідники.

Висловлювання *заборони* є об'єктом дослідження лінгвістів. Одні мовознавці висловлювання *заборони* зараховують до прохібітивних і розглядають як спонукальні речення (С.В. Мясоєдова). Другі – до спонукального мовленнєвого акту (В. Г. Куликова). *Заборона* – це самостійний семантичний тип спонукування, який реалізується в мовленнєвій діяльності різнорівневими мовленнєвими засобами, згрупованими на прагматичній основі з урахуванням функцій, які вони виконують [Рябокін, с. 154].

До нестандартних перформативних висловлювань *заборони* належать конструкції п'яти семантичних груп:

1) семантичні відповідники стандартних перформативів (*не дозволю; не дозволимо; заборонено* та под.);

2) модально-семантичні відповідники стандартних перформативів (*не можна; не смій; не треба*);

3) семантичні відповідники зі значенням мовлення (*мовчи (-чїть); замовкни (-нїть); помовч і т.ін.*);

4) дієслівні та вигуківі конструкції у функції *заборони* (*припини; перестань; не роби цього; годі* тощо);

5) семантичні відповідники зі значенням фразеологічної *заборони* (*прикуси язика; тїпун тобі на язик і под.*).

У цій науковій статті розглянемо індикатори *заборони* двох перших груп: семантичні відповідники стандартних перформативів та модально-семантичні відповідники стандартних перформативів.

До нестандартних перформативних уживань мовленнєвих актів *заборони* належать конструкції *заборонено; забороняється; не дозволю (-имо); не дозволено; не дозволяється*. Граматичну основу цих висловлювань становлять дієслова *забороняти, не дозволяти* в першій особі однини чи множини майбутнього часу або в безособовій формі на *-ся, -но*, які вживаються як *заборона* на прохання про дозвіл: – *Відлучатися з дому можна? – У тому-то й біда, що заборонено.* (М. Сиротюк); – *Дозвольте звернутися? – Не дозволю, – розгнівався Ковбик.* (О. Черногуз); на плановану дію адресатом: – *Ну так забрати у багатшого треба, а тоді всі рівні... – Не дозволимо!* (Б. Лепкий); – *А хоч би і в монастир. – А так, що вона туди їхати не хоче, а раз Мотря віддалася під мою протекцію, так я їй кривди вчинити не дозволю.* (Б. Лепкий).

Нестандартні перформативи, як засвідчує аналіз прикладів, зменшують ступінь категоричності та демонструють підтип «*заборони-застереження*».

Перформативи «у табличках» на зразок: *Палити заборонено!*, що регламентують суспільну поведінку, зокрема *заборону палити*. Цей тип негативної реакції називається *регулятивна заборона*, метою якої є регулювання / координування немовленнєвої поведінки членів певного колективу в умовах конвенційного спілкування. Ці індикатори вживаються в третій особі пасивного стану: *Вставати з місця забороняється!* Цей тип перформативів характерний для підтипу МА «*заборони-інструкції*» та «*заборони-вказівки*», мета яких полягає у запобіганні певних дій. Проте інструкції та вказівки не ставлять за мету обов'язково примусити когось щось зробити або не зробити. Ці *заборони*, здебільшого, існують у письмовому вигляді та не мають конкретного мовця і слухача й переважно, передбачають своїм вико-

навцем третю особу: *Вхід заборонено!*; *Користуватися мобільними телефонами забороняється!*

Ці конструкції складаються з дієслів та запечечених дієслівних конструкцій із семантикою *заборони* (*заборонено, забороняється, не дозволяється* тощо) та інфінітива, який називає дію, яка забороняється: *Розпивати алкогольні напої забороняється!*; *Стороннім вхід заборонено!* Письмові *заборони* короткі та місткі за змістом, як правило, не містять мотивації.

Морфологічними засобами вираження цього типу *заборони* є інфінітивні форми дієслова з часткою *не*, які використовують переважно в писемно-мовленнєвій комунікації й особливістю є обмеженість локально, наприклад: *Не палити!*; *Не смітити!*; *Руками не чїпати!*

Більш місткими є письмові *заборони*, представлені у формі інструкцій, збірки правил поведінки в певних громадських місцях. Вони можуть складатися з декількох *заборон*, наприклад:

Під час купання не робіть зайвих рухів, не тримайте свої м'язи у постійному напруженні, не гоніться за швидкістю просування на воді, не порушуйте ритму дихання, не перевтомлюйте себе, не беріть участі у великих запливах без дозволу лікаря і необхідних тренувань.

Перевозити забороняється: вантажі, перевезення яких заборонено законодавством України відповідно викладеного нижче переліку (п. 2.2. договору транспортних експедицій): наркотичні, психотропні та інші, заборонені в довільному обігу препарати та речовини; зброя, боєприпаси, вибухові речовини”.

Правилами поведінки на воді забороняється:

– купатися в місцях, які не визначені місцевими органами виконавчої влади та не обладнані для купання людей.

Ні як індикатор *заборони*, також належить до цієї підгрупи. Говорячи *ні*, комунікант використовує нейтральну форму *заборони* на прохання про дозвіл: – *Можна подивитися? – Ні.* (З усного мовлення); – *Дозвольте запитати. – Ні.* (З усного мовлення). Цей індикатор є синонімічним до стандартних перформативів *заборони* (*Забороняю, Не дозволяю = Ні*).

Під час порушення конвенцій мовлення аналізовані нестандартні слова-дії можуть вживатися і в усному спілкуванні та мати в своєму складі різноманітні поширювачі – конкретизатори якості: – *Дозвольте зайти. – Категорично ні!* (З усного мовлення); – *Та що ми будемо з ним вожджатися? Багнет під бік та й край! – Ні, цього не можна. Знаєш, що суворо заборонено.* (В. Підмогильний); місця: – *Тьху на тебе, блазню! – А тут плювати заборонено! Бачите он напис? (В. Минко); часу: – Можна. – Зараз заборонено.* (З усного мовлення).

Серед інтенсифікаторів перформативів у «табличках» можна назвати графічні виділення цих індикаторів на письмі. „Письмова форма заборони з графічним виділенням ключових слів сприяє однозначній інтерпретації повідомлення адресатом” [Рябокін, с. 161]. Також ця форма посилює категоричність усього висловлювання, порівняйте:

На території суду палити заборонено!

На території суду ПАЛИТИ ЗАБОРОНЕНО!

На території суду палити заборонено!

На території суду ПАЛИТИ КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЕНО!

Із кожним повідомленням категоричність заборони посилюється за рахунок графічних виділень. І в останньому набуває своєї вершини: перформатив *заборонено* поширений прислівником *категорично*, виділений великим напівжирним шрифтом, ще й підкреслений.

Отже, до першої групи нестандартних перформативних висловлювань заборони належать семантичні відповідники стандартних перформативів, які є індикаторами «заборони-застереження», «заборони-вказівки» (короткі та стислі за змістом) і «заборони-інструкції» (місткі та поширені). Останні індикатори регламентують соціальну поведінку та поділяються за місткістю.

Модально-семантичні відповідники стандартних перформативних висловлювань у функції заборони репрезентовані двома групами:

1) *заборона* із модальною семантикою неможливості;

2) *заборона* із модальним значенням неповинності.

Першу групу модально-семантичних відповідників, як уже було зазначено вище, формує *заборона* зі значенням *неможливості*. В усному та писемному мовленні вона представлена словом категорії стану *можна* з часткою *не* в препозиції. В основі всіх заборон лежить поняття *не можна*.

Модальний індикатор *не можна* виражає неможливість здійснення початої або планованої мовцем дії: – *Пустіть мене на друге село. – Не можна тепер* (С. Пушик). Ця конструкція також використовується, коли необхідно висловити зауваження про неможливість, небажаність, недоречність, некоректність певних думок, учинків, поведінки мовця, та зумовлює появу «заборони-поради»: – *Розв’яжіть очі, боляче. – Не можна, – погладила сестра руку Федора.* (П. Гуріненко).

Модальна *заборона* зі значенням *неповинності* представлена словами категорії стану *сміти*, *треба* з семантикою повинності в заперечній формі (з часткою *не*), які можуть уживатися для заборони думки, погляду чи дії, про яку говориться у висловлюванні-стимулі: – *Некраси-*

вий я, не бачив? – Неправда. Перестань. Не смій так говорити. (О. Довженко); – *Я ж розумію твої муки, всім серцем почуваю й признаю їх. – Не треба.* (В. Винниченко). Використовуючи ці мовленнєві засоби, адресант не дозволяє певну дію, бо вважає, що адресат не повинен так говорити, мислити чи діяти.

Конструкції з дієсловом *не треба*, так само як і *не слід*, використовуються для заборони планованої дії: – *Дозвольте зостатися у вас, – почувшись голоси. – Не треба.* (О. Довженко) – або припинення вже початого висловлювання: – *Ти, може, думаєш, що я того не хочу, що... – Не треба!* (В. Винниченко).

Дієслово *сміти* з часткою *не* вживається у другій особі однини в імперативній формі, але іноді і в множині. Така реалізація заборони наближає її до прохання, але не зважаючи на форму, за змістом – це *заборона*: – *Найсердечніше дякую, Любов Василівно! – Не смійте цього робити. Як вам не соромно? За віщо дякуєте?* (В. Минко); – *Курка! – Не смійте мене образжати.* (О. Довженко). Форма *не смій (-те)* не має неімперативного вираження та часто вживається з інфінітивом, який називає заборонену дію. Подібні конструкції демонструють авторитарну позицію мовця й використовуються в емоційно забарвлених висловлюваннях: – *Та я тільки планер запусу! – Не смій запускати, сказано!* (В. Минко).

Третя та четверта групи модально-семантичних відповідників у функції заборони не були знайдені в українському фактичному матеріалі – ні в усному, ні в писемному мовленні. Слід зазначити, що третя група (це модальні індикатори з семантикою небажаності) не може репрезентувати МА заборони. Адже це категоричне спонукальне висловлювання, у якому комунікант не бажає заборонити, а забороняє. Щодо модальних синтаксем, які представляють четверту групу модальної заборони, то ні вагання, ні можливості, ні логічні протиставлення, в основному, не супроводять досліджувані МА в мовленні, наприклад: – *Можна заспівати? – Не можна / не співайте / не дозволяю / не смійте / не треба* та под. // – *Можна заспівати? – Мабуть, не можна; певно, забороняю; очевидно, не співайте.*

Модальна *заборона* може ускладнюватися звертаннями та прислівниками як у препозиції, так і в постпозиції: – *Боюся й виходити... І не вийду. – Так не можна, Мотре.* (Б. Лепкий); – *Ти такий же, як і він. Це я прийшла до тебе. – Ірино, не можна так...* (Ю. Мушкетик). Прислівник *так* посилює *заборону* і включає в себе увесь зміст попередньої репліки. Конкретизатори місця, часу також уживаються у складі розглядуваних конструкцій: – *Дозвольте. – Зараз / тут не можна / не треба / не слід!* (З усного мовлення).

Отже, модально-семантичні відповідники в МА *заборони* представлені двома групами: 1) неможливості; 2) неповинності. Причини та передумови тих або інших модальних відтінків у конструкціях *заборони* прочитуються та тлумачаться з контексту їх уживання.

У статті було з'ясовано зміст поняття мовленнєвий акт *заборони*, проаналізовано конструкції нестандартних перформативних висловлювань *заборони* та їх модальних відповідників, описано типові індикатори й інтенсифікатори нестандартної *заборони*. Перспективою подальших наукових розвідок убачаємо в поглибленні вивчення зазначеного мовленнєвого акту та аналізу стандартних перформативних висловлювань *заборони* в різних видах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куликова В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект) : дис... канд. філол. наук : 10.02.05. Київський нац. лінг. ун-т. К., 2001. 221 с.
2. М'ясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження і непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис.... канд. філол. н. : 10.02.01, Харків, 2001.
3. Рябокін Н. О. Комунікативно-прагматичний і структурно-семантичний потенціал мовленнєвих актів позитивної та негативної реакції. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харківський пед. ун-т ім. Сковороди, Харків, 2015. 212 с.

REFERENCES

1. Kulykova, V. H. (2001) Struktura sponukalnykh movlennievnykh aktiv suchasnoi frantsuzkoi movy (komunikativno-prahmatychnyi aspekt) (Structure of persuasive speech acts in modern French (communicative-pragmatic aspect) : dys... kand. filol. nauk : 10.02.05. Kyivskiy nats. lnh. un-t. K., 221 p.
2. Miasoiedova, S. V. (2001) Katehoriia sponukannia i yii vyrazhennia i nepriamykh vyslovlenniakh suchasnoi ukrainskoi movy (The category of motivation and its expression and indirect expressions of the modern Ukrainian language) : avtoref. dys. ... kand. filol. n. : 10.02.01, Kharkiv.
3. Riabokin, N. O. (2015) Komunikativno-prahmatychnyi i strukturno-semantychnyi potentsial movlennievnykh aktiv pozytyvnoi ta nehatyvnoi reaktsii (Communicative-pragmatic and structural-semantic potential of speech acts of positive and negative reaction) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkivskiyi ped. un-t im. Skovorody, Kharkiv, 212 p.